

פרק בהלכות צבור

(מתוך קונטרס ישוב משפט)

אהובי הגאונים היקרים!

מכתבם היקר שבא לידי יחד עם המחברת "משפט צדק" מחץ את לבבי. לא על עצם המחלוקת כמו שהיא, שהיא בעוה"ר צרעת ממארת בבית ישראל ומחלה נושנת, שרק ע"י הבטחתה הנאמנה של אמרת ה', אשר ישלח לנו את מלאך הברית, מלאך השלום, אשר ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, הננו מקוים להרפא ממנה, אבל על מה ביחוד אני מצטער מאד על הצורה המכוערת שהלבישו בה את המחלוקת הזאת אנשים שאינם רבנים כפי הנראה, כ"א אנשי השוק והמסחר, שהקדימו את דברי הקדמתם למכתבי הרבנים, אשר לא חסו על כבודה של תורה ויישמוה לשמצה, בבטוים כל כך גסים, נגד רב וגאון גדול בישראל כהדר"ג שליט"א, אוי לעינים שכך רואות. תמה אני מאד, איזה היתר מצאו להם הרבנים המפורסמים שבמדינה לעבור על דברים מרים ומכאיבים כאלה בשתיקה, ואיך לא גערו בנויפה במוציאי הדיבה ופושקי שפתים הללו. והדבר יפלא איך יוכלו ת"ח לשקוט במכונם, לראות בזילותא דאורייתא, ואפי' אם יהיבנא להו טעותיהו, שהדעה שהדר"ג ס"ל כוותה, היתה דעה שהיא ח"ו נגד אמתתה של תורה, האיך יש להם רשות לדבר עליו עתק, הלא דברי הרדב"ז בתשו' ח"ד סי' קפ"ז הם מפורשים, שאפילו מי שטועה ח"ו בדבר מעיקרי התורה מתמת עיונו פטור מעונש, שמפני שחושב שמה שעלה בעיונו הוא אמת, וא"כ אנוס הוה, ומביא ראיה מר' הלל שאמר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו (סנהדרין צ"ח ב' וצ"ט א'), והוא טעות בדבר של עיקרי הדת, ומ"מ לא חדלו מלומר שמועה משמו. ונראה דס"ל להרדב"ז דמי לשבועה דילפינן (שבועות כ"ו א') מהאדם בשבועה פרט לאנוס, ואוקמינן לה בהא דר"כ ור"א דהוי משתבע כ"ח מהם דהכי אמר רב, וא"ל רב דלא הוי כאן שבועת שקר משום דלבך אנסך והוי אונס הלב אונס גמור לענין התלוי בדעות. ונראה שדברי הרדב"ז הללו הם שלא כדברי בעל העיקרים מאמר ראשון פ"א, דמוכיח מהא דרבי הלל, שאין ביאת המשיח בכלל העיקרים, ולא כדברי הרמב"ם, ולדעת הרדב"ז א"צ לזה דכל שטועה בעיונו אין עליו עונש, וחלילה לבזותו אפי' אם הטעות היא בענין של עיקר. וגם בעל העיקרים י"ל דמודה לסברת הרדב"ז אלא דמסתבר לו שכל חכמי הדור כולם הי' מזהירים ברבי הלל לחזור מסברתו אם נאמר שהוא עיקר התורה, ובכה"ג בדבר שאין בו מחלוקת וכל חכמי הדור מזהירים ע"ז, י"ל שאין זה טעות בעיון. ואפילו אם יהי' ככה הלא אין זה שייך רק בדבר שאין בו שום מחלוקת ע"ז בין כל חכמי הדור, שח"ו חוץ מהלל לא פקפק ע"ז שום חכם מישראל, אבל בדעות שהרבנים הללו חלוקים ביניהם פשיטא דלא שייך שום עונש, אפילו למי שטועה בעיונו. והלא רבים וגדולים מחכמי הדור וגאוני ישראל בין בדור הזה, בין בדור

שלפנינו נוחי נפש ז"ל, ס"ל שהן הן גופי תורה ומצוה רבה, באיזה אופן יש להם רשות לתקוע עצמם בדבר הלכה ולשתוק על זילותא דת"ח גדול הדור אפי' לפי דעתם. ובאמת גם דעת בעל העיקרים היא כדעת הרדב"ז בזה כמבואר בפ"ב שם, והוא ג"כ דעת הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם בפ"ו מה' תשובה ה", ונשאר לפ"ז הרב אברבנאל דלא ס"ל הכי בספרו ראש אמנה פ"ב יחד לגבי רבים וגדולי הפוסקים. ואפי' לפי דבריו, לא שייך כלל ענין זה בדבר שעקרו במחלוקת הוא תלוי, ולא הוכרע עפ"י חכמי הדור כלל. ולא שייך לומר כאן אחרי רבים להטות, דמי יודע מי הם הרבים, המתנגדים לדעות הללו, או המחזיקים אותן לקדושות ויסודיות לקדושות התורה וישראל. והרי כל זמן שלא נתקצבו בעלי הדעות במעמד אחד, כדין סנהדרין ברובא דאיתא קמן (כחולין י"א), אין שייך בזה דין של אחרי רבים להטות, ובפרט שבדאי כל אחד מבעלי הדעות המנגדים יש להם טעם מיוחד, ובכה"ג ודאי ל"ש רובא כשהם אינם לפנינו, כד' הש"ך בחו"מ סי' כ"ה סי"ק י"ט, וגם מהספרים קשה להכריע איזה הם דעת הרוב. ואיך אפשר להקל בשביל כך באיסור עשה דכבוד תורה החמור, ולזלול ע"ז במידי דחמיר טובא כבבוי ת"ח, דחשיב אפיקורס ומגלה פנים בתורה שלא כהלכה, וה"ז מהמורידים¹ ולא מעלים, ואפי' במבזה חבירו בפני ת"ח, נקיט להו הש"ך בכלל זה, ביר"ד סי' קנח סק"ו, וחמור יותר מחייבי כריתות ומיתות ב"ד, שהרי אין לו חלעוה"ב, כמבואר בגמ' סנהדרין צ"ט ב' וביור"ד שם בש"ך, ובשו"ע סי' רמ"ג ס"ג, וחדוש הוא שלא הובא שם דה"ה מבזה חבירו בפני ת"ח, וכל חומר של ספיקות לחומרא הנהג באיסורים היותר חמורים צריך לנהוג כאן בודאי, כדאמרן, דאיסור כזה שאין לו חלעוה"ב חמור מכלן, כדאיתא בגמ' דב"מ נ"ט א' בתשובה שהשיב דוד לדואג ואחיתופל, ומד' התוספות סוטה ד' ב' ד"ה היא, יש לדון עד כמה התשובה קשה, במקום שאמרו חכ"ל ע"ז שאין לו חלעוה"ב. ואיך יתכן להעלים עין ממכשול נורא כזה, בשביל אומדנות וסברות בעלמא, שיעלה על לב כל אחד מבלי שום יסוד.

וראוי לעיין בתשובת זקן-אהרן חד מתקיפי קמאי בימי הבית יוסף ומהר"ם אלשקר ומהר"י בי רב וחבריהם הגדולים, כמה גער על מי שהרהיב עו לדבר עתק על ת"ח בשביל שעסק בספרי פילוסופיא, אעפ"י שדעת הגאון המחבר ז"ל לא היתה נוחה מזה בשביל התלמידים, מ"מ לכבוד התורה קנא קנאת ד' וחגר חרב כישמעאל נגד המדבר עתק על ת"ח, ואע"פ שיש לדון שאותו האיש שדיבר נגד הת"ח, בערה בלבו הקנאה לש"ש, מ"מ גער בו בנויפה רבה, כדי שידע להזהר שלא להכוות בגחלתן של חכמים.

ואם באנו לעשות סיג לחומת הדת, הלא צריכים אנו לדעת שלא לגרום את ההרס היותר גדול שמהרס את כל בנינה של תורה, שבא ע"י ביוזי ת"ח ח"ו. ובוא וראה דברי הירושלמי, בחלק¹, בפסקא ואפיקורס, ר' יוחנן ור"א ח"א כהן דאמר אהו

¹ ירושלמי סנהדרין פ"י ה"א.

¹ לפי הנדפס בשו"ע חו"מ סי' תכ"ה אך הסמ"ע והגר"א שם בארו שזו טעות סופר וצ"ל מינים וע' משיב דבר ח"ב סי' ט' באפיקורס מבזה ת"ח מהמול"מ (הערת מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק שליט"א).

ספרא, חורנא אמר כהן דאמר אלין רבנן, והוא כדברי רב ספא בבבלי שם ק"ב "כגון דאמר הני רבנן", ומסיק שם בטעמא דמלתא של חומר של המבזה ת"ח אפי' בדבור בעלמא, שהוא כבר בכלל אפיקורס, ר"א ורשב"ג ח"א לכיפה של אבנים כיון שנתרעה אחת מהן נתרעעו כלן, וחורנא אמר לבית שהוא מלא תבן אע"פ דאת מעבר ליה מינה, אהו מוצא דבגוה היא מרעע כתיא ועיי"ש במפרשים. והעיקר הוא שהסבירו לנו חכ"ל שעיקר הדבר שמפקפק את כל בנין יסוד תוה"ק, הוא כשמפקירים את כבודה של תורה בזלזול של כבוד חכמיה ולומדיה. ופשוט הדבר שאין לשום אדם כח לבדות מלבו לומר, שהוא עושה סיג לתורה בדבר שחכמים גורו ואומר והחליטו שהוא הירוס וחרבן של כל בניני התורה, משל לכיפה של אבנים שנתרעה אחת מהן.

והנה אני מרחוק לא אוכל להכנס בעיקר הענין של פרוד העדה, שלא נשאלתי ע"ז משני הצדדים, וגם כל תהלוכות הענין הוא לי לפליאה עצומה, ולא אבין מה ראה הדר"ג לפטור עצמו מן הרבנות לעת כואת, אשר המתנגדים החציפו כ"כ לדבר דברים שאסור לשומען גם על קטן שבישראל, וק"ו על גדול הדור, בתורה בחכמה ביראת-שמים ובזכות-אבות, ובמדות תרומיות כהדר"ג שליט"א. ואם כי רצה שבנו הרב שליט"א ימלא את מקומו, היה ראוי לדחות את הדבר עד שישתתקו המתלוננים ואיך כ"ג נתן להם יד לאחזוקי שקרייהו, ויתר תמה אני איך היו הדברים שבנו הרב שליט"א דרש בגנותה של הציונות נגד שיטת כהד"ג, והדברים באו לידי כך עד שהעדה בכללה הכניעה את עצמה למתנגדים בעלי-הריב, באמרה שהיא חוזרת בתשובה, כאילו האהבה לאה"ק והתפץ לעזור לבנין האומה ולהשיב את שבותה, שהיא המצוה הגדולה שבמצות התורה, הכוללת את מצות ישוב א"י, וצפי' לישועה ששואלים לאדם ביום הדין², נעשית לעבירה, שצריכים לשוב ע"ז בתשובה. והרי אמת הדבר, שיש בתכונתה של השיטה הציונית, ע"פ הבאור שמבארים אותם הרבה מנושאי דגלה, צדדים של שבח מרובים מאד, וגם תערובות של נטיות זרות שחייבים אנו להסיר אותם מתוך עצמה של התנועה, שהיא קדושה ביסודה, ושלא אנשי חול חדשו אותה באמת, אלא שהם נתנו לה פנים של חיים מדיניים, אבל את היסוד החיוני שבתנועה זו הניחו צדיקים גדולים, כמו הגאון הקדוש ר' אלי' מגרידיץ וחרביו הגאונים הצדיקים ז"ל. ובודאי כל ת"ח המחזיק בענין הציונות, איננו חשוד להחזיק בצד השלילי ובחלק שנתערב במהלך התנועה, ע"י אנשים הרחוקים מדרך התורה שנהרו אליה. כ"א כונתו להרים על נס את סגולת-ישראל הכללית באחדות האומה, ואת בנין אה"ק וישובה. ובאיזה אופן יוכלו לדבר על צדיק עתק בגאווה ובוז, לשלוח יד בקדשי שמים. והנני מקוה שכל רבני המדינה וגדוליה יקנאו את קנאת התורה, תורה דיליה של הגאון הישיש שליט"א, ויחוסו על כבוד שמים וכבוד קדושת זקנו מרן בעל החת"ס ז"ל ויזהירו את אלה אשר הרהיבו עז בנפשם לשלוח לשון בכבוד הדר"ג, שישבו בתשובה שלמה ויבקשו ממנו מחילה וסליחה ברבים. והדר"ג ברב טובו וענותנותו, יסלח להם כרב חסדיו ויתן יד לשלום גם לאלה אשר בנו להם כמה בפ"ע, ובדרכי-נועם ונתיבות שלום ישבו ויחסו תחת

דגל תורתו חכמתו ויראתו, ויזכרו מרחוק את ה' וירושלים תעלה על לבם³, ואהבת ארצנו הקדושה וחבת בנינה, וחבת קדושת עת-דודים אשר הגיעה בע"ה, המופיעה באורה על כל קצוי ארץ, וגם גוים וממלכות מביטים עליה בהדרת קודש, תתגדל ותתאדר בלב כל אחינו בני ישראל, ובוה תבא מהרה עת גאולה וישועה אמתית, ומציון תצא תורה לכל עם ה' הגוי כלו, ולכל אפסי ארץ, ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' א' ישראל מלך ומלכותו בכל-משלה⁴, ויראו עינינו וישמח לבנו בישועתו באמת, באמור לציון מלך אלקיך⁵.

ואני תמה מאד על הרבנים, שעזרו להיחידים הללו, שתלו את הנמוק של ענין הפרידה מהקהילה הכללית, מצד הנטיה להענין של הציונות שמצאו בהדר"ג שליט"א, איך לא העמיקו לדעת, שעיקר יסוד דעת כתר"ה, הלא היא רק מצד אהבת כלל ישראל, התקועה בלבו הטהור, שהיא המדה היותר עליונה, שבה נשתבחו כל חסדי עליון וגדולי הדורות רועי-ישראל הגדולים אשר מעולם. וכל יסוד הרעיון של הוצאת פושעי ישראל מכלל האומה, הלא הוא רעיון פסול ודרך המינות ממש, כסתם משנה דמגילה כ"ה א', האומר יברכוך טובים הרייזה דרך המינות, ופרש"י שם שאינו כולל רשעים בשבחו של מקום, וחכמים למדו בכריתות ו' ב', מחלבנה שריחה רע, ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת, שמצריכן הכתוב בהרצאתן להיות באגודה אחת, והתוס' שם ד"ה האומר פירשו שמוציא רשעים מן הכלל, ואעפ"י שפירשו עוד פירוש אחר, וכן יש מהמפרשים האחרים שפירשו ג"כ משום שתי רשויות, מ"מ ודאי אלו ואלו דברי אלקים חיים, ולא פליגי על עצם הדעה, שאסור להוציא את הפושעים מכלל ישראל. והטו"א הקשה הרבה על הפירושים האחרים, והוכיח ברור מלשון המשנה וסדורה, שהעיקר הוא כפירש"י ותוס', דהו"ל דרך המינות להוציא את הפושעים מן הכלל. ואם כי ראו גדולי-הדורות בדורות שלפנינו כשקמו רשעים לקעקע ביצתם של שונאי ישראל מן העולם ורצו להתדמות להאומות בכל מעשיהן ולהתקרב לשמד רח"ל ממש, והורו הגאונים גדולי-ארץ ז"ל להבדל מהם, הלא היתה עיקר כונתם, מפני שהפושעים ההם התחילו לקצץ בנטיעות של האחדות אשר לכלל ישראל, ורצו להחריב ממש את האומה ביסודה, במה שעשו להם צביון מיוחד בעניני הדת, ובמחיקת שם ציון וירושלים מתוך התפילה, והתחזקות של דרכי הגוים, בבנין בתי-הכנסיות, ושלחות-יד בהוראות איסור-והיתר, וכיו"ב. וא"כ ה"י הרעיון של הפרוד של הגאונים ההם זצ"ל ממש כדי לחזק על ידו את אחדות האומה כולה, שממילא עיי"ז גם הפושעים נכנסים אל הכלל. אבל לומר שיש דעה קבועה שפושעים שאומרים שישראל הם גוי אחד, ושצריכים הם לשמור את הצביון של האומה בתור אומה מיוחדת ואחדותית, אע"פ שהם טועים עדיין בהרבה דברים מפני חשכת הגלות, — להחליט שהם יוצאים מכלל ישראל, ושאינן האומה כוללת כ"א את הטובים והצדיקים לבדם, הרי היא דרך המינות, כפשטא דמתניתין לפירש"י ותוס', ודעה פסולה ואסורה לבא בישראל היא אליבא דכו"ע. ובודאי לא יתכן לומר שמה שהוא אליבא דרש"י ותוס', והכרעת גדול גאוני-בתראי הטו"א ז"ל, דרך המינות ח"ו יהי' לדעות אחרות חלילה דרך הקדש ודרך צדיקים, רחמנא ליצלן מהאי דעתא.

ומפורש אני אומר שאין אני מדבר כלל ע"ד ההנהגה המעשית איך להתנהג בפועל בסדרי־הקהלות, שזהו דבר שצריך להמסר לחכמים הקרובים גדולי המדינה, ולכל גדול וגאון בעדתו, שישקלו במשקל צדק, באיזה אופן יכון יותר דרך ה', לטובת הכלל, ולטובת התורה והיהדות האמתית בישראל בקדושה ובטהרה. אבל להרים על נס ולומר, שיש ח"ו שמץ של דעה כוזבת במי שבא ואומר, בטהרת לבבו, ע"ד אחדותם של ישראל בכלל, ושאיי־אפשר להוציא את הפושעים מן הכלל, מה שהוא דרך האמת ויסודה של תורה, והאומר היפך מזה, צריך לחוש שלא יתפש ח"ו בדרך המינות, ע"ז כל אחד מישראל חייב למחות בכל כחו, בכל לבבו נפשו ומאודו. וביחוד תמה אני על הרבנים הללו, איך העלימו את עיניהם מכל שיטתו הקדושה של גדול העולם רבינו מוהר"ל מפראג ז"ל, שכל ספריו הקדושים וביחוד ספרו נצח ישראל, סובב הוא על היסוד העיקרי הזה, שהוא ממש יסוד היחוד והאמונה, שאחדותם של ישראל בחירתם וקדושתם הכללית, הוא דבר שהוא למעלה מכל מעשה ומכל בחירה אנושית, ושום חטא ועון ושום דעה ושום ע"ז, ושום כפירה בעולם, אינה יכולה לפגום בקדושת האחדות הכללית של עם ה' — שבחירתם הקדושה היא מצד העילה השם יתברך, ולא מצדם, שהם עלולים להשתנות ח"ו⁶. והמינות ביסודה היא שכתרה בעיקר הקדוש הזה, והוציאה בכח הטומאה של הכפירה הזאת לתרבות רעה את הנחשלים שבנו, וכדאחזי אותו רשע לריב"ח, עמא דאהדרינהו מריה לאפי' מיניה, חגיגה ה' ב'. ובשביל כך נקראו המינים הרשעים הללו, הם ותלמידיהם ותלמידי־תלמידיהם, וההולכים בדרכיהם הרעים וספרייהם וגליונותיהם הפסולים, בשם: המטילים איבה ותחרות בין ישראל לאביהם שבשמים, (שבת קט"ז א'). וברור לי הדבר שמיד שישמו על לבם חכמי דורנו הותיקים, המתאמצים לגדור את כרם ה' בית ישראל, לדברים היסודיים והקדושים הללו, מיד יגדרו את הפרצה של הדעה הרעה והמוטעת הזאת, שבעוה"ר התחיל ארס־המינות שלה לצודד נפשות ולפעפע בלבבות של אנשים תמימים הקרואים והולכים לתומם, ויכריזו ברבים את הקריאה הגדולה והנצחית, הכתובה בתפילין דמרי עלמא: מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. וכ"ד הוזהר ויקרא צ"ג ב', המוסיף ע"ז, "ודאי בארץ הם גוי אחד ענה אקרון אחד ולא אינון בלחודדיהו".

ויש אחרים התולים את עצמם במאמרי הוזהר הסתומים, המדברים לפעמים על דבר הענין של הערב־רב, והתפרדות שלהם מכלל ישראל, לפני הגאולה השלמה, והם לוקחים את כל דברי הסנות הקדושים הללו, שהם עומדים ברומו של עולם, דברים כפשוטם, ומרבים עי"ז מחלוקת בישראל, והם לא ידעו ולא יבינו, כי היסוד של הסימן של הערב־רב, הוא בנוי בדבר המדות הטהורות היסודיות של ישראל בכלל, וכמו שאמר דוד, על הנתינים והגבעונים, לא מזרע ישראל המה, שלשה סימנים יש באומה זו רחמנים, ביישנים, גומלי חסדים, כל מי שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו, ומכלל הן אתה שומע לאו, ביבמות ע"ט א', והמדות הקדושות הללו אינון בעיקרן תלויות בבחירה, כי הן בכלל המתנות היקרות והטובות שנתן הקב"ה לישראל בחסדו, — וכלשון הירושלמי בקדושין פ"ד ה"א, על סוגיא דהרחקת הנתינים דהתם, שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, רחמנין, ביישנין וגומלי־חסדים, וכהא דביצה ל"ב ב', בעובדא דשבתאי בר מרינוס, דאמר, הני מערב־רב קאתי, וכל המרחם על הבריות, בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל שאינו

מרחם על הבריות, בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו. ועיקר הסימן היסודי של הוזהר הוא כמ"ש בבראשית כ"ה ב', בעניני הסוגיא דערב־רב שם, שהם אינם חוששים לטובת ישראל, והם נוטים לאוה"ע יותר מלישראל, אם יחזון לישראל בדוחקא מתרפיין מינייהו, ואית לן רשו לשיובא לון ולא בעאון, ומתרפיין מאורייתא ומאלין דמשתדלין בה, למיעבד טב עם עובדי כו"ם, ועוד סימן לערב־רב, שהם מזולזלים בת"ח, שעי"ש כך נקראו ענקים לגריעותא, דמזולזלין לאלין דאתמר בהון ענקים לגרירותין. ובודאי כך הוא המדה של כל אלה ששונאים את האומה בכלל, וכופרים בסגולותיה, שהם מבזים את התורה ות"ח ביסוד דרכם הרעה, מה שאין כן אלה המודים בסגולת האומה, אעפ"י שיהו עדיין רחוקים מקדושה בדרך אמת, מ"מ עלולים להכיר ולידע שהתורה היא נשמתן של ישראל, ומתפארים הם עכ"פ לפי מושגם "בספרותנו העתיקה" ומכבדים אותה, וממילא מכבדים הם ג"כ במדה ידועה את לומדיה, וכשמתנהגים עמהם בנחת כראוי לדברי חכמים שבנחת נשמעים, הם ג"כ נכנעים מפני הדר קדושתה של התורה, מפני שסוף־סוף אחדותן של ישראל מאירה בהם איוו הארה מקדשת, וחפצים הם תמיד לעבוד דוקא בעד הכלל, ולא להתרפות מלעזור לישראל בשעת דחקו, איך אפשר לומר על עם ד' אלה, שהם חלילה בכלל ערב־רב, ד' ישמרנו.

וברור אצלי שעי" הנהגה של התקרבות וידידות, יהיו כל אלה המתקשרים עם הכלל באים בקרוב לחשובה, בתחילה במדרגה קטנה ובדברים מעטים, ואח"כ ישובו ברוח ד' תמים ושלם, ובגדולת הכרה וידיעה פנימית באור ה' מקור־חיים, ובודאי זאת היא כל כונתו של הדר"ג במה שנשא את הנס של ההתקרבות על היסוד הלאומי, שהם עכ"פ עלולים להבין אותו. ובטוח אני שלא עלתה על דעתו בשביל כך לתת יד ושם בהנהגה ובנאמנות של עניני הדת וכל התורה והמצוה, לאלה האנשים שלא הוכשרו לזה ע"פ דין תוה"ק, ומה להם כי הרעישו עולם במדה ועומה כל־כך ?

והנה אמת הדבר שאין ללמוד כלל מענין אחדות האומה בכלל, שע"ז נאמרו כל אלה הדברים הקדושים של חכמינו ז"ל בדבר זכות הכלל, שאין שום חטא ועון יכול ח"ו לעכב את כל ישראל מלהיות כולם באגודה אחת, לענין הנהגה מיוחדת של כל קהלה בפני עצמה, שבזה יוכל הקלוקל לבא, אם יתגברו אנשים פושעים ומפירי־תורה, שהרי הברית הכרותה לישראל שתמיד לא זזה קדושת השי"ת מהם, היא הולכת בעיקרה על הכלל כולו. אבל מאחר שהדר"ג עשה את מעשיו לש"ש, ורצה לקרב עי"ז את הנדחים והרחוקים, אף אם נאמר שישנן מניעות מלהוציא אל הפועל את מחשבתו בנוגע להנהגת הקהלה בפרטיות, אבל זה בודאי חיובא רמיא על כל הפוגעים בכבודו, שיבקשו רחמים על עצמם, ושיפייסו אותו ברבים, כמוש"כ.

ויש בכל הענינים הללו להאריך הרבה, בין בגופי הלכות, בין בהדרכות מוסריות ודעות רוחניות של הנהגת הכלל, אבל אין הזמן גרמא לזה מפני הטרדות. ומפני שאיני תוקע א"ע להלכה למעשה, בעצם גופא דעובדא של פרוד הקהלה, מהטעם

שכתבתי לעיל, ע"כ איני נכנס בפלפול עם הרבנים בעלי־המכתבים, בקונטרס "משפט צדק" הנ"ל, אעפ"י שיש הרבה מה לשאת ולתן בהוכחותיהם וראיותיהם ביסוד הדין. והגני חותם בברכת שלו' למר ולתורתו, ולכל יראי ד' וחושבי שמו באמת ובתמים, המצפים לתשועת ד' על עמו ועל נחלתו, במהרה בימינו בקרוב.

(קונטרס ישוב משפט, קלוזש, תרפ"ב)